

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

МАГИСТЪРСКИ ФАКУЛТЕТ

ДЕПАРТАМЕНТ „ИСТОРИЯ“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен

„доктор“ на тема:

**ПОЛИТИКО–ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ
БЪЛГАРИЯ И ТУРЦИЯ В ПЕРИОДА ОТ 1918 ДО 1929 Г.**

Докторант:

Кемал Сюлейман Рашид

Научен ръководител:

проф. д-р Румен Генов

София

2021

Проблемите свързани определени страни от историята на българо–турските отношения след 1878 г. до наши дни все още заемат сравнително ограничено място в българската и турската историография, въпреки наличието на редица , засягащи едни или други негови аспекти и базиращи се на широк архивно–документален материал.

В периода между двете световни войни българо–турските взаимоотношения като цяло се характеризират като добросъседски и добронамерени. Голям принос за това имат такива държавници и дипломати като Мустафа Кемал Ататюрк, Исмет Иньоню, Тефик Рющю Арас, Тефик Кямил от турска страна, а от българска страна Александър Стамболийски, Александър Цанков, Андрей Ляпчев, Атанас Буров, Христо Калфов, Симеон Радев, Тодор Марков.

Цели и задачи

Основно целите се синтезират в следната последователност. Проучване на политико–дипломатическите отношения между двете страни въз основа на архивни и литературни източници:

- Акцентиране върху особената роля на Мустафа Кемал Ататюрк за установяване на българско–турските отношения. Хронологическите рамки на изследването обхващат периода от края на Първата световна война до началото на тридесетте години .
- Систематизиране и обработване на съществуващия и достъпен изворов материал , изследване на публикациите за българско–турските отношения , касаещи периода на изследване .
- Интерпретация на събраните данни с разкриването н на динамиката на взаимоотношенията на двете страни оказали се в сходно положение изолация и ограничения след Първата световна война; нормализирането на техните отношения и уреждането ред .

Основният метод използван в изследването е на конкретния исторически анализ.

Хронологически рамки

Хронологическите рамки на изследването обхващат периода от края на Първата световна война до началото на тридесетте години , а именно от 1918 година до 1930 година.

Като специфика на дисертационната работа можем да посочим архивни и литературни източници и историята на българо – турски взаимоотношения не само в посочения и разглеждания Анкарски (Ангорски) договор за вечно приятелство, подписан през 1925 година между България и Турция , а и историческите събития преди и след подписване на погоре споменатия договор между двете страни, а така също и международното положение и отношения през изследвания период. Частта, посветена на тайните мисии на представителите на Александър Стамболийски в Анкара , както и военната и стопанска помощ на България, оказвана на Анкарското правителство , до голяма степен играе съществена роля при сключване на договора за вечно приятелство , като основа за по нататъшното им развитие на дипломатическите отношения между двете страни.

Естествено , основната част на работата се фокусира върху Анкарския договор от 1925 година - основа на българо–турските политико–дипломатически отношения и допълнителния протокол към него за решаване на висящите въпроси.

Дисертационният труд се съсредоточава върху преговорите за подписване на българско–турския договор за приятелство, както и върху дискусиите за неговото ратифициране , подписване и влизане в сила.

Освен това за да се разбере времето около подписване на договора , също се разглежда въпроса за международното положение и дипломатическите отношения през този период. Разгледано е и положението на немалкото турско население в България, което също е един от основанията за подписването на един такъв договор между двете страни.

Методология

Методологията на изследването включва критичен исторически анализ на документите, както първични – текстове на архивни и публикувани материали, така и вторични – историографски прочувания и публикации, създадени от различни историографски школи, като се придържа към хронологично-проблемния подход.

Актуалност на темата

Не на последно място следва да се отбележи, че смисълът на дисертационната работа е да разшири познанията и да предложи нов прочит във взаимоотношенията между България и Турция, които са приятелски и добросъседски. Изследването на политикодипломатическите отношения между двете държави през XX век е важна и първостепенна задача и следователно актуалността на избраната тема е безспорна.

Съдържание на дисертацията:

Увод, с. 3

Глава I. Установяването на първи контакти между представители на България и нова Турция през време на Войната за независимост на турския народ, с. 15

§ 1. Тайните мисии на представителите на Александър Стамболийски в Анкара, с. 39

§ 2. Военната и стопанска помощ на България за Анкарското правителство. Мисията на Джебят бей – личен пратеник на Мустафа Кемал Ататюрк в София, с. 57

Глава II. Международното положение и външнополитически акции на двете страни, с. 75

§ 1. Турската делегация на Генуезката конференция, с. 75

§ 2. Александър Стамболийски на Генуезката конференция, с. 97

Глава III. Анкарският договор за приятелство от 1925 г. – основа на българо-турските политико-дипломатически отношения, с. 115

§ 1. Преговорите за подписването на българско-турския договор за приятелство, с. 115

§ 2. Подписването на Анкарския договор на 18 октомври 1925 г. Същност на договора и неговите приложения, с. 130

§ 3. Дискусиите около ратифицирането на българо-турския договор и неговото влизане в сила, с. 142

Глава IV. Положението на турското население в България в политиката на двете държави, с. 154

§ 1. Положението на турското малцинство по време на правителството на Народния съговор, с. 154

§ 2. Положението на турското население в България след деветоюнския преврат, с. 164

§ 3. Влияние на кемализма върху турското население в България, с. 171

§ 4. Културно-просветни, религиозни и обществени организации на турското население в България, с. 182

§ 5. Турското население в България и външнополитическите отношения между двете страни, с. 188

§ 6. Съюз на културно-просветните и спортни дружества „Туран“, с. 191

§ 7. Турското население в България и външнополитическите отношения между двете страни, с. 194 Заключение, с. 205

Приложение, с. 209

Библиография, с. 218

В увода се обосновава актуалността на темата , поставят се предметът , целите и задачите , методологията и историографията на изследването. Акцентира върху особената роля на Мустафа Кемал Ататюрк за развитието на българско–турските отношения, като ръководител който стои в основата на добросъседските взаимоотношения между България и Турция.

В историята на всяка страна остават завинаги онези големи личности , които въплъщават в себе си най-добрите черти на своя народ и играят изключителна роля в неговата историческа съдба. Такава историческа личност е Мустафа Кемал Ататюрк, който стои в основата на добросъседските отношения между България и Турция, създателят на новата светска турска държава – Република Турция. С неговото име е свързан изборът на стратегическата линия на Нова Турция по пътя на модернизацията по западноевропейски образец, запазвайки в същото време националната самобитност и идентичност на турския народ. Тази стратегическа линия на развитие на Турция за догонване постиженията на западноевропейската цивилизация в областта на икономиката, политиката и културата издържа изпитанието на времето. Правилността на този избор се потвърждава и от това, че в днешно време близки и по-далечни на Турция страни, след по-малко или повече от половин век отново променят своята стратегическа линия на развитие и поемат пътя на демократичното обновление.

Мустафа Кемал Ататюрк навлиза в политическия живот на Турция в един драматично-критичен период от нейната история. В резултат на поражението на Османската империя в Първата световна война се поставя под въпрос самото съществуване на турската държава, която в историческото си развитие никога не е загубвала напълно своя национален суверенитет.

Голямата историческа заслуга на Мустафа Кемал паша се състои в това, че той оглавява и довежда до победен край Войната за независимост на турския народ срещу страните

– победителки от Антантата, в резултат на която върху развалините на Османската империя се изгражда модерната Турска република.

Предвид ниското социално–икономическо, политическо и културно ниво на турското общество по това време, кемалистките реформи по изграждането на новата турска държава срещат съпротива на широки слоеве на населението.

Независимо от това, като се опира преди всичко на новосъздадената турска редовна армия, Мустафа Кемал Ататюрк провежда или по-точно налага тези реформи, с които се разрушават институциите на старата Османска държава и се изграждат институциите на новата светска Турска република. Светският национализъм и патриотизъм на Мустафа Кемал Ататюрк го извежда до прекалено смелата за времето си републиканска идея, която плаши дори най-близките му сподвижници.

Мустафа Кемал отхвърля османизма, панислямизма и пантюркизма като противоречащи на националните интереси на турския народ, като им противопоставя националния суверенитет, извоюван в Освободителната война. Той прокламира турския национализъм - тюркизъм като идеология и практика, приложима само в границите на Турската република.

Девизът на Мустафа Кемал паша „Мир в страната, мир в света“ става основен принцип във вътрешната и външната политика на Турция, с който се цели запазването на мира и спокойствието вътре в страната и около нейните граници, а така също решаването на всички спорни международни въпроси с мирни средства. Основни приоритети на турската външна политика стават сключването на двустранни и многостранни договори и създаването на колективна система за сигурност. По такъв начин Мустафа Кемал Ататюрк се явява автор на концепцията за колективна сигурност, която намира широко приложение в международните отношения в довоенния и следвоенния период. През времето на Мустафа Кемал Ататюрк нова Турция все повече се утвърждава като фактор на мира на Балканите и Средния Изток.

За установяването и развитието на приятелските българо-турски отношения в периода между двете световни войни голяма роля изиграва пребиваването на Мустафа Кемал Ататюрк около една година в България. Първата световна война заварва Мустафа Кемал

паша като военен аташе в турското посолство в София. Тук той бива приет много добре от българската общественост, която му изразява своята искрена симпатия и приятелство. Знанието на българския език още от времето на военното училище в Битоля улеснява запознанството му с живота в България. България за него е най-близката Европа, където доузряват идеите и намеренията му за реформирането и модернизацията на Турция.

С активното участие на Мустафа Кемал Ататюрк се възстановяват дипломатическите отношения между България и Турция, прекъснати по искане на Антантата след Първата световна война. През 1925 г. се сключва договор за вечно приятелство; през 1929 г. се сключва договор за неутралитет, арбитраж и помирение между България и Турция. Тези договори поставят на договорно-правна основа нормалното развитие и задълбочаване на приятелските българо-турски отношения.

Между България и Турция се развиват научните контакти и културните отношения. Български театрални колективи и фолклорни ансамбли изнасят спектакли и концерти в Истанбул и Анкара.

Мустафа Кемал Ататюрк до края на живота си остава искрен приятел на България. Известният български историк проф. Петър Мутафчиев, оценявайки образно заслугите на Мустафа Кемал Ататюрк към турския народ, при срещата си с известния турски историк проф. Е. Зия Карал в София през 1937 г. казва следното: „Вие турците не можете да оцените по достойнство това, което Ататюрк направи за турския народ. Това ще го направят следващите поколения, защото той стоеше не с една глава, а с цял ръст над своя народ”.

По-нататък е разглеждана външната политика на правителството на Александър Стамболийски. Основната стратегическа цел на българската външна политика между двете световни войни е ревизия на Ньойския договор, подписан лично от Александър Стамболийски през 1919 г.

Целта на въпросната ревизия е насочена в три главни направления: 1/ намаляване на непосилното бремене на репарациите; 2/ премахване на военните клаузи, ограничаващи количеството и качеството на българските въоръжени сили и санкциониращи съществуването на обширна демилитаризирана зона в Тракия; 3/ ревизия на териториалните клаузи.

За съжаление опитът на земеделското правителство да постигне реално облекчение по изплащане на репарациите остава безуспешен. По въпроса за военните клаузи неговите действия се ограничават от някои най-общи внушения, правени по други поводи, които не са чути. За мирно преразглеждане на териториалните клаузи изобщо не може и дума да става.

Глава I. Установяването на първи контакти между представители на България и нова Турция през време на Войната за независимост на турския народ

В тази глава се разглеждат въпросите за положението и ситуацията, в която се намират България и Турция след Първата световна война. Като съюзници на Германия и двете страни, България и Турция, излизат от Първата световна война победени. Последниците от участието на България във войната не се изразявало само в хилядите жертви и в стопанската разруха. На 27 септември 1919 г. в парижкото предградие Ньойи е подписан така наречения Ньойски мирен договор, който бил не е двустранен акт, а грубо наложен диктат на съглашенците над българския народ.

С подписването в Мудроското примирие Турция била задължена (чл. 23) да скъса дипломатическите си отношения с всички бивши съюзници във войната, в това число и с България. България също била задължена (чл. 3 от тайните членове на договора за примирие, подписан в Солун на 29 септември 1918 г.), да скъса дипломатическите си отношения с бившите си съюзници във войната, разбира се – и с Турция.

По-късно насила е наложен на Османската държава Севърския мирен договор, който е продиктуван от страна на англичаните. Англия го прави, за да засили позициите на Гърция, която има за своя база на Балканите. Това решение поражда дълбоко недоволство у

турския и българския народ. Особено лишаването на България от възможността за излаз на Бяло море при Дедеагач кара българите да се сближат още повече с турците.

С подписването на Мудроското примирие и Солунското примирие дипломатическите представители на двете страни, България и Турция, повече не можели да имат своя самостоятелна легитимация. Налагало се защитата на интересите на двете страни да бъдат поети от някои неутрални, не воювали в Първата световна война държави.

Интересите на България – дипломатически и стопански - били поети от шведската легация в Истанбул, а испанската легация в София поела защитата на турските интереси в България.

В лицето на Великото национално събрание на Турция, чийто пръв ръководител бил Мустафа Кемал паша, българският държавник Александър Стамболийски виждал стремежа на революционното правителство за изграждане на такава Турция, която коренно да се различава от старата Османска държава. За това именно Стамболийски правел всичко възможно за установяване на преки дипломатически отношения с кемалистите.

§ 1. Тайните мисии на представителите на Александър Стамболийски в Анкара

През втората половина на 1921 г. правителството на БЗНС изпратило тайна дипломатическа мисия в Анкара в състав Ангел Грозков, народен представител от парламентарната група на БЗНС, кап. Григор Писарев, адютант на жандармерията и Паскал Енчев, търговец. Официално те се представят като търговци, а всъщност задачата им е да подготвят почвата за установяването на директни приятелски отношения между анкарското и българското правителство. Ръководителят на делегацията А. Грозков е приет от Мустафа Кемал паша, а другите членове на делегацията от Исмет Инъню. За съжаление, това посещение не е останало тайна за съглашенците. Западният печат и някои балкански страни предприели остри атаки срещу правителството на БЗНС.

В края на 1922 г. правителството на Ал. Стамболийски възложило на генералния консул в Едирне (Одрин) Тодор Марков „тайна мисия“ – да замине за Анкара и сондира революционното анкарско правителство за едно добросъседско разбирателство. Визитата била кратка. На 28 януари 1923 г. Марков и Мустафа Кемал паша разговаряли повече от два часа. Разговорите между Марков и Ататюрк в Измир още веднъж потвърждават взаимната заинтересованост от установяването на приятелски и добросъседски отношения между България и Турция.

В края на май 1923 г. България в лицето на Министерството на външните работи дало съгласието си между двете страни да се установят нормални дипломатически отношения, като се разменят и официозни представители.

Междувременно на 9 юни 1923 г. в България е извършен военен държавен преврат. Правителството на БЗНС било свалено, самият Александър Стамболийски е убит, десетки други дейци били арестувани или убити.

Усилията на правителството на БЗНС за установяване на дипломатически добросъседски отношения между България и Турция били важен положителен факт във взаимоотношенията между двете страни. Въпреки тежката международна обстановка, в която била поставена България, налице били всички условия за окончателното установяване на нормални дипломатически отношения между България и Турция за подписването на един желан от двата съседни народа договор за вечно приятелство и сътрудничество.

§ 2. Военната и стопанска помощ на България, оказвана на анкарското правителство. Мисията на Джават Абас Бей (Гюрер) - личен пратеник на Мустафа Кемал паша в София .

Националната борба на турския народ под ръководството на Мустафа Кемал паша против клаузите на позорното Мудроско примирие, против Севърския договор и окупация и дележ на Турция е била твърде близка по същество на българския народ. Понесъл на плещите си заробващия и убийствен Ньойски договор, принуден да плаща тежки репарации и

военни контрибуции, българския народ виждал в съдбата на турския народ сходна съдба, наложена от победителите съглашенци. Поради тази причина той се отнасял с дълбоко уважение и съчувствие към борбата на Турция и доколкото възможностите му и обстановката позволявали, подкрепа. Освен това то се дължало и до известна степен на голямото уважение към личността и делото на Мустафа Кемал паша, вдигнал турския народ на всенародна борба срещу окупационните сили.

Българският народ оказал действена подкрепа на борбата на турския народ в Анадола. Онова, което трябва да се подчертае на първо място, е участието на християнското (българско) население в самите събития в Анадола. Както отбелязва руският историк Михаил Павлович, кемалистката революция в Анадола била подкрепена от християнското, т.е. българското население в България и Тракия. В това отношение интересно е едно съобщение на швейцарския вестник „Национал Цайтунг“, в което се изтъква, че България изпращала уволнени войници и офицери в Мала Азия, за да воюват редом с турските националисти срещу окупаторите.

От редица дипломатически преписки и ноти става ясно, че България тъй или иначе е доставяла оръжие на кемалистите в Анадола. На 26 юли 1921 г. на Бургаското пристанище пристигнал италиански параход „Леополис“. Същия ден той натоварил един вагон съвсем нови неупотребявани картечници от тези, които се предавали на съглашенските военни власти за хвърляне в морето и с тях заминал за Истанбул.

Наред със скромната материална (военна) помощ, оказвана на борбата на турския народ в Анадола, българският народ му оказал и значителна стопанска подкрепа. След окупацията на Истанбул от англичаните, преди март 1920 г. Турция и Истанбул се оказала не само във военна, но и в икономическа блокада. А за националноосвободителната борба на турския народ, водена под ръководството на Мустафа Кемал паша, били необходими огромни количества хранителни припаси и стоки.

В това отношение нашата съседка получила значителни количества стоки от България. С това именно на практика българската общественост подкрепила справедливата борба на турския народ.

Ръководената от Джафер Таяр националноосвободителна борба в Източна Тракия била подпомогната от българската общественост с оръжие и с боеприпаси. Наистина, както вече казахме, с оглед на особеното международно положение, в което била поставена България след Първата световна война и особено след подписването на Ньойския договор, не са запазени почти никакви преки, явни документи за това. Редица косвени документи от това време обаче ни дават достатъчно основание да считаме, че Таяровата армия наистина е получила военна помощ от България.

В края на май 1920 г. войските на Джафер Таяр били разбити от настъпващите гръцки войски. Таяр бил пленен и отведен в Атина. Разгромената войска на Джафер Таяр и голяма част от тракийското население намерили спасение от настъпващите гръцки войски, преминавайки българската граница. В Малко Търново намерили убежище друга голяма част офицери и войници от Таяровата армия. Населението на Малко Търново оказало много радушен прием на Таяровите войски, помогнало им в този критичен момент.

Правителството на БЗНС и българската общественост посрещнали намерилите убежище в България части от армията на Джафер Таяр и бежанците от Източна Тракия с голямо внимание. Макар след войната в страната да бушувала стопанска криза, българския народ помогнал с всички сили турските бежанци.

В заседанието си от 29 юли 1920 г. Министерски съвет на България решил да се отпусне два милиона лева като първоначална помощ за издръжка на турските войски и бежанци. В Бургаско и Свиленградско в 22 чифлика били настанени по 8 до 250 семейства с оглед големината на чифлика. Правителството на БЗНС отпуснало също така земя на бежанците земеделци, семена за посев, земеделски инвентар и др.

Правителството на БЗНС начело с министър–председателя Александър Стамболийски предоставило всички възможности на много от намерилите в България убежище турски войници и офицери да се прехвърлят през Варна, Бургас и други места в Турция и по този начин отново да се включат в национално-освободителната борба на турския народ в Анадола.

Към кемалистките дейци, които пребивават в България, трябва да посочим, да споменем и Джават Абас бей (Гюрер), личен пратеник и довереник на Кемал Ататюрк, който от 27 февруари 1921 г. пребивава в България като официозен представител на Анкарското правителство. Установявайки се в София, от тук Джават Аббас организира изпращането на икономическа и военна помощ на борещия се за национално освобождение турски народ. Освен това Джават Абас бей бил в постоянен контакт с изтъкнати дейци на БЗНС, като например Ал. Ботев, П. Янев, Р. Даскалов, А. Грозков, К. Малев и др. Дейността на Джават бей не останала незабелязана от съглашенците .

Колкото не е искал да се подчини на съглашенските заплашвания и настоявания, Александър Стамболийски се видял принуден неговото правителство да предложи на Джават Абас бей да напусни България. Въпреки това Александър Стамболийски не променил своето положително отношение към националноосвободителната борба на турския народ.

Във времето, когато заробващата версайска система се стоварила с цялата си тежест върху българския народ, когато България се е гърчила в стопанска разруха, а Ньойския договор режел живи части от България, самостоятелното правителство на БЗНС начело с Александър Стамболийски, българската прогресивна общественост застанали безрезервно на страната на борещия се турски народ. Доколкото условията и обстановката тогава са способствали, турският народ получил значителна материална и морална подкрепа в борбата си срещу окупаторите в Тракия и Анадола. Като се има предвид международното положение на България и особено наличието на съглашенски военноконтролни комисии, лесно ще се разбере какво значение имала подкрепата, оказана от българския народ.

Глава II. Международното положение и външнополитически акции на

двете страни

В тази глава са разгледани въпросите свързани с Генуезката конференция по икономически и финансови въпроси, проведена в град Генуа от 10 април до 19 май 1922 г. с 29

държави и 5 британски доминиона, в това число Турция и България. РСФСР става инициатор за поканването на кемалистка Турция в Генуа. В телеграмите на народния комисар на външните работи от 21 януари 1922 г. до съветските дипломати в Лондон, Рим и Берлин се предлага да се направи всичко възможно, за да се осигури поканването на правителството на турското Велико национално събрание. Съветската постъпка предизвика крайно раздражена реакция в Лондон. Акцията на РСФСР за участието на Турция в Генуезката конференция още веднъж показва приятелското отношение на Съветската страна към Турция, бореща се за освобождение от чуждия гнет.

За българското правителство участието в конференцията в Генуа, освен другите цели, е шанс за поставянето на трите основни въпроса в неговите отношения с Турция - противодействие на обезбългаряването на Източна Тракия, завръщането на бежанците по домовете им и спазването на малцинствените права на българите в областта.

Като подписва договора в гр. Рапало (откъдето идва и името на споразумението), съветското правителство пробива фронта на империалистическите държави срещу Съветска Русия. Плановите за възстановяване на Европа за сметка на победените страни в това число Турция и Съветска Русия се провалят. Именно за това видяхме необходимата нужда от разясняването на този така важен дипломатически акт.

Основите на приятелските отношения между Турция и Съветска Русия се поставят през времето на Войната за независимост на турския народ и борбата на съветската държава срещу чуждестранната интервенция. Съветска Русия е първата държава, която признава границите на новата турска държава и законността на анкарското правителство. На 16 март 1921 г. в Москва е подписан договор за приятелство и братство между Турция и Съветска Русия, който е израз на тяхното приятелство и сътрудничество срещу империалистическите държави. Основното съдържание на този договор може да се обобщи по следния начин: а/ съветското правителство няма да признава международните договори, които се отнасят до Турция, ако те не са признати от нея; б/ от присъединените към Русия в резултат на Руско-турската война (1877-1878) области Ардахан, Карс и Батуми първите две отново се връщат

на Турция; в/ Съветска Русия потвърждава анулирането на всички договори, които се отнасят до Турция, ако те се окажат подписани от царското и султанското правителство; г/ Турция се освобождава от всички задължения по договорите с царска Русия, а Съветска Русия се отказва от всички права и привилегии, произтичащи от капитулациите; д/ двете страни се задължават взаимно да се информират предварително за преговорите, които водят с други държави за подписването на договори, които биха засегнали техните интереси. На 13 октомври 1921г. в Карс е подписан Договор за приятелство между Турция, Азербайджанската, Арменската и Грузинската съветски републики, идентичен с Московския договор. На 2 януари 1922 г. е подписан подобен договор и между Турция и Украинската съветска република.

Тези договори слагат край на враждебността и недоверието, характерни за Османската империя и Руската империя. Благодарение на тези подписани договори Турция получава значителна материална помощ и морална подкрепа в борбата ѝ срещу окупационните сили на Антантата, а Съветска Русия - мир на своите южни граници за ликвидиране на чуждестранната интервенция.

Турско-съветският договор от 1925 г. развива и допълва договора от 1921 г. и засилва още повече стремежа към укрепване на мира и сътрудничеството в международните отношения. През март 1928 г. по предложение на Съветския съюз Турция е приета в Подготвителната комисия на конференцията по разоръжаването. През октомври с. г. Турция се присъединява към Пакта Бриан-Келог или Парижкия договор за забрана на войната като средство в националната политика. През февруари 1929 г. в Москва Съветския съюз, Полша, Румъния, Литва и Естония подписват така наречения „протокол на Литвинов“ за предсрочно приложение на Пакта Бриан-Келог. През лятото на с. г. Турция също се присъединява към „протокола на Литвинов“, което е израз на продължаващото сътрудничество на Турция и Съветския съюз на международната арена.

Няма как да бъде подминат и въпроса за турско-английските отношения макар и за кратко, които в довоенния период се развиват под влиянието на два противоположни фактора: 1/ негативния фактор - антитурската политика на Англия през Войната за независимост на турския народ, на Лозанската конференция и по Мосулския въпрос; 2/ позитивния

фактор – изострянето на международните отношения в Европа и Източното Средиземноморие в резултат на агресивната и реваншистка политика на фашистка Италия и на Германия.

След решаването на Мосулския въпрос през 1926 г. отношенията на Турция с Англия и другите западни страни, в това число и Италия, започват да се подобряват. Промяната в политиката на Италия към Турция се обяснява с изострянето на итало-югославските отношения във връзка с претенциите на Италия към Албания. За да засили своите позиции, Италия изявява желание да сключи съюзен договор със страните от Източното Средиземноморие и преди всичко с Турция и Гърция. Турция посреща благосклонно инициативата на Италия, защото това отговаря на нейните интереси за гарантиране на териториалната цялост и подобряване на отношенията и с предишните врагове от Първата световна война. Според Мусолини след време към този договор може да се привлече и България. По такъв начин би се създал един блок от държави от Югоизточна Европа като противовес на Малката Антанта на централноевропейските държави. Но поради все още нерешените проблеми в турско-гръцките отношения, решава се Италия да сключи договори поотделно с двете държави. На 30 май 1928 г. в Рим е подписан итало-турски договор за неутралитет, сътрудничество и регламентиране на правните отношения. Договори с идентично съдържание са подписани на 23 септември 1928 г. между Италия и Гърция и на 30 октомври 1930 г. между Турция и Гърция. Без съмнение голяма е заслугата на италианската дипломация за сключването на тези два договора.

След подписването на договора от 1928 г. турско-италианските отношения се развиват нормално, търговията между двете страни значително се увеличава.

Глава III. Анкарският договор за приятелство от 1925 г. – основа на българско–турските политико–дипломатически отношения

§ 1. Преговорите за подписването на българо–турския договор за приятелство

Водените в Измир разговори между Т. Марков и Ататюрк укрепват още повече взаимния интерес на двете страни за създаване на добросъседски и приятелски взаимоотношения между България и Турция. През май 1923 г. турското правителство прави предложения за установяването на нормални дипломатически отношения между двете страни. Но поради натиск от страна на съглашенските държави и особено поради извършения на 9 юни 1923 г. военен преврат преговорите за установяване на официални дипломатически отношения между България и Турция се забавя.

Новото българско правителство, начело с проф. Александър Цанков (9 юни 1923 - 4 януари 1926 г.), още на следващия ден обявява, че България ще остане вярна на международните си договорености и ангажименти и, че ще се стреми да развие отношенията си с всички свои съседи. Въпреки тази декларация на българското правителство, турските ръководители се въздържат от развитието на отношенията си с новото българско правителство, тъй като се смята, че то представлява проводник на английската и италианската политика в България.

С назначаването на опитния дипломат, известният държавник, политик и културен деец Симеон Радев за ръководител на българската дипломатическа мисия в Турция, през ноември 1924 г. са възобновени турско–българските преговори за възстановяване на официалните дипломатическите отношения между двете страни. Симеон Радев, като възпитаник на лицей Галата Сарай, владее прекрасно турски език и отлично познава Турция.

Централно място в проведените турско–български преговори заемат преди всичко т. нар. „висящи въпроси”, като тези за бежанците и техните имоти, малцинствените права и тяхното спазване, съдбата на българските училища в Турция и съответно – на турските училища в България, а така също и вакъфите на мюсюлманите в България.

Турско–българските преговори продължават с нееднократно прекъсване около две години, главно поради трудностите, свързани с „висящите въпроси”, между двете страни.

Един от тях е бежанският въпрос. След потушаването на Преображенското въстание (1903) и по време на Междусъюзническата война (1913) от Източна Тракия са били принудени да се изселят в България много поданици на Османската държава от български произход. Съгласно чл. 9 на Цариградския българско-турски договор (1913), на българите, които са напуснали дотогава Източна Тракия, се предоставя правото да се върнат в родните си места в срок от две години.

Впоследствие обаче през военновременните години се оказва невъзможно тази клауза на договора да се реализира практически и въпроса за българските бежанци остава открит до 1933 г. Още на предварителните разговори упълномощеният да ги води Тодор Марков - генерален консул на България в Едирне (Одрин) повдига пред тогавашния председател на Великото национално събрание на Турция Мустафа Кемал въпроса за връщането на част от българските бежанци от Източна Тракия обратно по родните им места. По време на преговорите турската страна предлага българските и турските бежанци да запазят правата си върху изоставените от тях имоти, но без да се завръщат в родните си места.

Друг „висящ въпрос“, по който се води дискусия, е този за българските училища и Българската Екзархия в Турция. Българската делегация настоява да им се предостави специален режим с оглед да се предотврати евентуалното им закриване. Турция е за поставяне на тези училища в рамките на общия режим за иномродните училища. По официални данни на българското Външно министерство срещу наличните 8 първоначални и прогимназиални български училища в Турция през 1924 г. в България има 1634 турски училища и 33 медресета.

Според турската делегация самото признаване правото на българското малцинство по същество гарантира по-нататъшното съществуване както на българските училища, така и на българската екзархия.

Третия „висящ въпрос“, по който се водят преговори, е пряко свързан със статута и бъдещето на турското население в България. Става въпрос за правата на малцинствата в България и в Турция. Този проблем е разрешен в основни линии с Цариградския българо-турски договор от 1913 г. С него и по-специално съгласно чл. 8 на турците – български

поданици се предоставят същите политически и граждански права, както на всички останали български граждани.

Приложеното към договора Съглашение по мюфтийския въпрос пък гарантира религиозните права на българските мюсюлмани.

Турско–българските преговори се проточват главно поради трудностите в постигането на единомислие по въпроса за бежанците и правата на малцинствата.

В края на краищата Мустафа Кемал Ататюрк изразява своето недоволство от създаденото положение: „Безрезултатното проточване и забавяне на турско–българските преговори започва вече да тревожи общественото мнение и в двете страни. Дойде време преговорите или да приключат, или съвсем да се прекратят”.

Компромисният подход се налага от стремежа на България да нормализира дипломатическите си отношения и с последната съседна страна. По такъв начин тя би направила сериозна крачка към преодоляването на международната изолация, в която се оказва след Първата световна война и деветоюнския преврат. Не малко значение както за нея, така и за Турция има фактът, че след войната е променен подходът към малцинствения въпрос.

След продължителни преговори двете страни се споразумяват малцинствените въпроси да бъдат решени въз основа на тези международни договори. Така се осигурява успешното приключване на двугодишните преговори.

§ 2. Подписването на Анкарския договор на 18 октомври 1925 г. Същност на договора и неговите приложения.

Продължилите близо две години турско–български преговори най–сетне приключват с подписването на 18 октомври 1925 г. в Анкара на Договора за вечно приятелство между България и Турция с прикрепени към него Допълнителен протокол за решаване на така наречените „висящи въпроси“ и Споразумение за пребиваване.

Договорът предвижда ненарушим мир, искрено и вечно приятелство между България и Турция (чл. 1). Освен това по силата на чл. 2 договорът предвижда установяването на дипломатически отношения между България и Турция в съответствие с изискванията на международното право. По силата на чл. 3 от договора се предвижда подписването на търговски и правни договори.

Според Допълнителния протокол, прикрепен към договора, мюсюлманското малцинство в България ще се ползва от правата, предвидени в Ньойския мирен договор, а българското малцинство в Турция - от правата, предвидени в Лозанския мирен договор. Според тези договори гражданите на двете страни, независимо от тяхната раса, език и вероизповедание, са равни пред законите.

Освен това те имат граждански и политически права, като свободно могат да говорят своя майчин език и да изпълняват религиозните си обреди . Според параграф „Б” на Допълнителния протокол недвижимото имущество на българите, преселили се от Европейска Турция в България и недвижимото имущество на изселилите се в Турция от териториите, откъснати от Османската държава вследствие на балканските войни, остават на разположение на държавата, в която се намират. По такъв начин този сложен проблем в турско-българските отношения намира своето трайно решение. С Допълнителния протокол се слага край на турско-българския договор, сключен през 1913 г. в Истанбул.

По отношение на българските мюсюлмани, мнозинството от които са турци, живеещи в България, тук става въпрос за гражданските, политическите, религиозните и културни права, дефинирани в раздел IV на Ньойския договор: За покровителство над малцинствата.

Към договора за приятелство между България и Турция от 18 октомври 1925 г. е приложена конвенция за установяване, с която се урежда главно изселническия въпрос . Конвенцията дава възможност поданиците на договарящите се страни „да се установят и да пребивават” на територията на другата страна.

§ 3. Дискусиите около ратифицирането на българско–турския договор и неговото влизане в сила

Договорът за приятелство и приложенията към него са ратифицирани на 27 май 1926 г. от XXI ОНС по време на правителството на Демократическия сговор начело с Андрей Ляпчев. В хода на дискусиата в парламента отново възникват т. нар. „висящи въпроси”. Определени политици и по-специално представителите на бежанските кръгове се опитват да осуетят ратификацията, като актуализират определени проблеми от османския период. На 16 май 1926 г. Съюзът на тракийските дружества свиква събор в София. В приетата на него протестна телеграма до Народното събрание се настоява договорът да не се ратифицира. Съюзът иска да се разреши на бежанците да се върнат по родните си места и да им се възстановят имотите. Ръководните среди на съюза се обявяват категорично срещу включването в споразуменията на специална клауза за покровителство на мюсюлманските малцинства от страна на Турция.

При някои от тях открито прозират отживелици на краен национализъм и шовинизъм. Но в парламента се чуват трезви гласове. Между тях се открояват представителите на Национално-либералната партия в лицето на Димо Кьорчев, който още тогава поставя въпроса за баланса между нациите и малцинствата в отделните държави при пълно съблюдуване на териториалната цялост и суверенитет на националните държави. Отнася се с пълно разбиране към Кемалистката революция и особено към личността на Мустафа Кемал паша. Тон на дискусиата и правилна насока дават представителите на изпълнителната власт като Христо Калфов, бивш министър на външните работи от правителството на проф. Александър Цанков, през времето на когото се подписва Договора за приятелство между България и Турция и Протокола за установяване към него, новия министър-председател Андрей Ляпчев, народни представители като Хр. Силянов и други. Христо Калфов, който е убеден привърженик на приятелството между двете страни, прави аргументиран анализ на договора и протокола, излага дългите преговори в продължение на две години и мотивацията на турската страна.

Дискусията приключва със словото на министър-председателя Андрей Ляпчев, който приканва народните представители да подкрепят Договора за приятелство и Протокола към него. Той заключава, „че ни един не изказа някаква еретична мисъл, в смисъл да не е в пълно съгласие с тези спогодби, що се отнася до желанието на българския народ да бъде в най-добри отношения с нашата югоизточна съседка”.

XXI ОНС гласува ратификация на договора за приятелство между България и Турция и протокола, приложен към него, основен двустранен документ, който полага здравите основи на разбирателството и сътрудничеството между двете страни.

До сключване на редовен търговски договор, търговските връзки между двете страни се уреждат чрез краткотрайни търговски споразумения.

Няколко години след подписването на Договора за приятелство в Анкара на 12 февруари 1928 г. се подписва и първият редовен договор за търговия и морски превози. Той влиза в сила от 1 октомври 1928 г. и е с едногодишен срок. Двете държави си предоставят правото да ползват клаузата на най-облагодетелствана нация по отношение на стоките, транзита, поданиците и корабите. По думите на известния политик и дипломат Михаил Маджаров „този договор беше предвестник на по-добри и по-дълготрайни взаимоотношения”.

Впрочем, само след една година на 6 март 1929 г. двете страни подписват Договор за неутралитет, помирение, съдебно регулиране и арбитраж. Този договор също така е „ново доказателство за начало на едно сърдечно и трайно приятелство”. На дискусиите при ратификация на договора в XXII ОНС на 23, 27 и 28 май 1929 г. отново представителите на бежанските среди правят опит за отклоняване на вниманието от обсъждания Договор за неутралитет, помирение, съдебно уреждане и арбитраж между България и Турция, връщане отново към Договора между България и Турция, който вече е в сила в продължение на четири години и евентуално неговото ревизиране. Отправят се някои открито агресивни заплахи срещу съседни държави. Но и този път в НС категорично надделява реалистичната, балансирана, твърда позиция на правителството на големия държавник Андрей Ляпчев за по-нататъшното развитие на приятелството и сътрудничеството между България и Турция във взаимен интерес и на двете страни.

След бурните и напрегнати разисквания е ратифициран договорът за неутралитет, помирение, съдебно уреждане и арбитраж между България и Турция.

Ратификацията на договора от българския парламент се оценява като знак за положително развитие на отношенията между двете страни и от дружеството за българотурска дружба, като се отбелязва с подобаващо тържество в София.

Благодарение на тези договори България и Турция получават правото да се възползват от статута на най-облагодетелствана нация при превоз на товари, транзитен превоз, морски транспорт и др. По този начин се създават нормални условия за осъществяване на търговския обмен и се пристъпва към намаляване на митата на някои стоки до степен, която да не се отрази неблагоприятно върху местното производство.

Глава IV. Положението на турското мюсюлманско население в България в политиката на двете държави

Тази глава е посветена на основни въпроси за положението на турското мюсюлманско население в България. Социално-политическото развитие на България след Първата световна война е сложно и противоречиво. Стопанския подем е прекъснат от тежка икономическа криза. Основната, главната причина за това състояние е участието на България в Първата световна война и наложените репарации след нея. Стопанската криза от своя страна създава предпоставки за политическа нестабилност, която открива пътя за установяване на авторитарни режими. Положението на турското мюсюлманско население в периода след Първата световна война няма как да се оцени еднозначно. Това се обуславя от характера на политиката на партиите, които последователно управляват България. За щастие при относително демократичните режими, установени при управлението на земеделските и блоковите правителства, са създадени сравнително благоприятни условия за социалното и културното развитие на турското мюсюлманско население в българската държава през този период. Освен това върху неговото развитие оказват и успехите на националноосвободител-

ното движение в Турция и реформите, проведени под прякото ръководство на Мустафа Кемал паша. Поради тази причина в тази глава разглеждаме няколко подвъпроса, а именно: а/ БЗНС и неговата политика сред турското население; б/ Положението на турското мюсюлманско малцинство по време на правителство Народния сговор; в/ Друг подвъпрос към тази глава, която се разглежда, е положението на обществените и религиозните организации и институции на турското мюсюлманско население в България; г/ Съюза на турските учители; д/ Съюза на културно-просветните и спортни дружества „Туран“; е/ и на последно място разглеждаме въпроса за конгреса на учителите.

Заклучение

Заклучението обобщава резултатите от изследването, преценява се изпълнението на задачите и постигането на целите.

Научни приноси на дисертационния труд

1. Дисертацията е опит за комплексно изследване на историята на българо-турските политико-дипломатически взаимоотношения през периода 1918–1930 г., с което се допълват и надграждат постиженията на българската и чуждата, основно турска, научна литература.
2. В дисертационния труд са систематизирани и анализирани наличните извори, и историческите трудове, свързани с важни страни на развитието на българо-турските политико-дипломатическите взаимоотношения, на мястото на малцинствените въпроси в тяхната цялостна система.
3. Разгледана е подкрепата, материална и морална, която българската страна в лицето на правителството на Александър Стамболийски оказва, според възможностите и наложените ограничения, на националната борба на турския народ по време на Войната за независимост.
4. Разгледано е положението на турското малцинство и различните негови религиозни институции, образователни и обществени организации, като се акцентирана мястото на малцинствените въпроси във взаимоотношенията на двете страни.

5. Направените анализи позволяват да бъдат разглеждани под различен ъгъл на ключовите моменти от историята на политическите и дипломатически отношения през разглеждания период и очертаването на нови перспективи в оценката на тяхното място в историческата динамика на двустранните връзки на съседните страни.

Списък на публикациите, свързани с темата на дисертацията

1. Рашид, Кемал (2015). Българската държава и кемалисткото движение в Тракия. - Годишник на Департамент „История” на НБУ. Том IX-X (2014-2015).
2. Рашид, Кемал (2017). Военната и стопанска помощ на България оказвана на Анкарското правителство. Мисията на Джебват Аббас Бей (Гюрер) - личен пратеник на Мустафа Кемал паша в София. - Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия А. Обществени науки, изкуство и култура. Том IV [ISSN 1311–9400 /Print/; (ISSN 2534-9368 /Online)] (2017)
3. Рашид, Кемал (2020). Положението на турските обществени и религиозни организации в България. " Обществото на знанието и хуманизма на XXI век". - Сборник с научни доклади от XVIII - та национална научна конференция с международно участие 1 ноември 2020 г. София: " За буквите-О писменех, УниБИТ, с. 1-7.